

Ковальчук А. А.,
аспірант кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського Національного університету
імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ІНСТИТУТУ ПРИМИРЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

На підставі дослідження чинного законодавства, підзаконних актів та наукових джерел висвітлено основні положення, що регулюють механізм примирення на території України. Відображено прогалини, які потребують уваги законодавця, та надано пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: примирення, компроміс, звільнення від кримінальної відповідальності, угода про примирення.

На основаних исследования действующего законодательства, подзаконных актов и научных источников освещены основные положения по регулированию механизма примирения на территории Украины. Отображены проблемы, которые требуют внимания законодателя, и представлены предложения по их устранению.

Ключевые слова: примирение, компромисс, освобождение от уголовной ответственности, соглашение о примирении.

Досліджуючи історичні етапи розвитку правових взаємовідносин у різних соціальних групах, можна зробити висновок, що суспільство передбачало можливість альтернативного вирішення будь-якого конфлікту ще з часів звичаєвого права. Дана тенденція дійшла й до сьогодення і спостерігається на арені сучасного кримінального процесуального права як відображення рівня гуманності та перспектив розвитку держави.

Загальновідомо, що одним з основних інструментів досягнення компромісу в будь-якому конфлікті є процедура примирення сторін. Саме тому як кримі-

нальне, так і кримінальне процесуальне законодавство України передбачають наявність норм, які регулюють механізм застосування вищезазначеного інституту. Проте наявність прогалин у законодавчому регулюванні механізму примирення призвела до наукових дискусій серед вчених та практиків українського права.

Враховуючи розвиток практики реалізації положень інституту примирення як на теренах національного законодавства, так і на міжнародній арені, окремим питанням досягнення компромісу присвятили свої наукові праці ряд вітчизняних правників, як то О. Александренко, Ю. Баулін, А. Бойко, І. Гайво-

ронська, С. Давиденко, М. Карпенко, С. Келіна, В. Костенко, Ж. Мандриченко, О. Перепадя, В. Рибалко, М. Хавронюк, О. Шило, В. Шкелебей, А. Яценко та інші науковці.

Метою статті є відображення особливостей механізму досягнення примирення на території України та висвітлення прогалин, які мають значення для практичної реалізації процедури досягнення компромісу.

Враховуючи переваги застосування механізму примирення порівняно з провокацією конфронтації, міжнародна правова спільнота відзначається значним рівнем практичної реалізації основних положень досягнення компромісу та досить давно використовує вищезазначений механізм у правовій системі. До міжнародно-правових актів, які регулюють інститут примирення, відносяться Рекомендація № R (85) 11 Комітету міністрів Ради Європи «Про становище потерпілого в рамках кримінального права і процесу», прийнята 28 червня 1985 року, Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про медіацію в кримінальних провадженнях», прийнята 15 вересня 1999 року, Основні принципи застосування програм реституційного правосуддя в питаннях кримінального правосуддя, затверджені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 2002/12 від 24 липня 2002 тощо. Саме вищезазначені акти окреслили основні напрямки процесуальної реалізації процедури примирення на території України.

На території України інститут примирення¹ має своє вираження як у нормах Кримінального кодексу України (далі – КК України) (ст. 46, яка передбачає звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим), так і в положеннях Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) (укладення угоди про примирення між підозрюваним (об-

винуваченим) та потерпілим). Чинне законодавство передбачає наявність та механізм досягнення компромісу, проте на сьогодні все ж існують прогалини, які зумовлюють наявність наукових дискусій серед вчених та практиків.

Інститут примирення є одним із найскладніших з точки зору нормативного закріплення. Законодавцю довелося зіштовхнутися з низкою складних питань, які наразі ще не вирішені. Зокрема, однією з прогалин є саме поняття «примирення», яке нормами національного законодавства не передбачено. Відсутність конкретного визначення процедури досягнення компромісу призвела до наукових дискусій серед вчених-процесуалістів та практиків. Звичайно, що в певних елементах механізму примирення вчені дотримуються схожих позицій, проте з приводу соціальних взаємовідносин між потерпілим та підозрюваним позиції їх дещо розходяться.

Деякі науковці відзначають, що примиренням є, в першу чергу, укладенням юридично значимої угоди, де сторони досягли компромісу, а питання моральної сторони та психологічного комфорту вони вважають несуттєвою характеристикою.

Разом із тим одним із бачень обов'язкових елементів процедури примирення є теорія щодо важливості психологічного комфорту потерпілого та правопорушника, тобто досягнення компромісу не лише на рівні матеріальних взаємовідносин, але й позитивного суб'єктивного ставлення учасників.

До прихильників вищезазначеної теорії можна віднести О. О. Русмана. Автор відзначає, що примиренням є взаємно погоджене рішення потерпілого та обвинуваченого. Відповідно до нього кримінальний конфлікт вирішується за допомогою прощення й небажання подальшого кримінального переслідування правопорушника, з одного боку, а, з іншого, – усвідомлення вини, від-

¹ У статті поняття «примирення» використовується: у вузькому значення як домовленість між потерпілим та підозрюваним або обвинуваченим; у широкому значення як стадійний механізм досягнення компромісу.

шкодування збитків та згоди на закриття кримінального провадження [1].

Про важливість відсутності вороженості між суб'єктами конфлікту вказує в своїх працях й О. В. Перепада. Вчена під примиренням розуміє досягнутий мир (порозуміння) між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим, тобто факт відновленого безконфліктного стану між цими особами [2, с. 9]. Вищезазначена позиція є обґрунтованою, враховуючи той факт, що відповідно до пункту 4 частини 7 статті 474 КПК України, якщо існують обґрунтовані підстави вважати, що сторони не примирилися, суд зобов'язаний відмовити в затвердженні угоди про примирення [3].

Підтримання подібної позиції висвітлене і в практиці Верховного Суду України. Зокрема, відповідно до Постанови від 23.12.2005 № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» (яка була ухвалена до набрання чинності Кримінального процесуального кодексу України, але все ще залишається чинною) примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) належить розуміти як акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором та з яких мотивів [4].

Іншої позиції дотримуються науковці, які відзначають, що основною характеристикою досягнення примирення є укладення угоди, яка задовольняє як потерпілого, так і підозрюваного. Зокрема, Є. В. Давидова визначає, що примирення з потерпілим є домовленістю між суб'єктом злочину та потерпілим (представником юридичної особи, потерпілим від злочину), що відображається в звільненні особи, яка вчинила правопорушення, від кримінальної відповідальності [5].

Галімова М. О. під примиренням в кримінальному провадженні розуміє досягнення взаємної домовленості (добровільної узгодженості) між потерпі-

лим та особою, яка вчинила злочин. Дана домовленість повинна включати відсутність претензій щодо вчиненого правопорушення. При цьому передбачається відмова потерпілого від притягнення підозрюваного (обвинуваченого) до кримінальної відповідальності й не виключає можливість застосування відповідальності в порядку цивільного процесу [6].

Ященко А. М. у своїх роботах вказує, що примирення є належним чином оформлена письмова угода, юридичний зміст якої полягає в засвідченні того, що суб'єкт, який вчинив суспільно небезпечне діяння, відшкодував завдані ним збитки або усунув заподіяну шкоду, а потерпіла особа висловила своє задоволення вжитими щодо неї заходами й дала згоду на звільнення першого від кримінальної відповідальності або на настання іншого кримінально-правового наслідку [7, с. 9].

Натомість В. О. Рибалко зазначає, що прихильні відносини між суб'єктами примирення не є визначальною обставиною для досягнення примирення. Це пов'язано з тим фактом, що учасники можуть мати виключно прагматичні мотиви, і єдиною ціллю повинно бути укладення взаємовигідної угоди [8, с. 362–363].

Аналізуючи вищезазначені сентенції можна відзначити, що вчені одностайні в позиції обов'язкового досягнення узгодженості щодо відшкодування шкоди та дачі згоди на звільнення від кримінальної відповідальності або укладення угоди про примирення. Дуалізм поглядів спостерігається щодо необхідності наявності морального та етичного аспектів у процесі досягнення компромісу, а саме – досягнення безконфліктного стану. З боку потерпілого даний стан може мати свій вираз у прощенні кривдника за моральні страждання внаслідок вчинення злочинного діяння. З боку підозрюваного та обвинуваченого моральний аспект досягнення компромісу може виражатися в каятті щодо вчиненого та зменшення відчуття провини у випадку відшкодування шкоди потерпілому.

Водночас актуальним залишається питання щодо обов'язковості морального аспекту в механізмі досягнення процедури примирення.

Дослідження питання досягнення безконфліктного стану в процесі примирення є актуальним у зв'язку з неоднозначністю правозастосовної практики. З одного боку, досягнення примирення в будь-якій сфері соціального життя передбачає відсутність конфліктного стану та приязного ставлення, з іншого боку, в юридичній практиці досить важко буде розрізнити, чи дійсно потерпілий пробачив підозрюваному або обвинуваченому вчинений злочин та готовий до мирного врегулювання конфлікту. Очевидним є те, що в багатьох випадках скривджена особа радше буде керуватися прагматичними мотиви отримання компенсації ніж досягнення миру з кривдником, який посягнув на спокій потерпілого. Подібна мета може проглядатися й у мотивах підозрюваного та обвинуваченого. Зокрема, основною причиною відшкодування шкоди потерпілому є не нівелювання почуття провини та демонстрації каяття у вчиненні злочину, а бажання закрити кримінальне провадження з мінімально можливими негативними наслідками для себе.

Відсутність нормативного визначення поняття «примирення» зумовила наявність наукових позицій, які характеризуються відмінністю поглядів щодо основних елементів механізму досягнення компромісу. Проте, досліджуючи основні положення нормативно-правового характеру та наукові дефініції, що стосуються примирення, можна виокремити самобутні характеристики, які є властивими для будь-якого механізму досягнення компромісу. На нашу думку, обов'язковими є бажання правопорушника відшкодувати шкоду та завдані збитки й готовність потерпілого відмовитися від наміру репресивного покарання кривдника. Вищезазначених елементів цілком достатньо для оформлення юридично значимої угоди, яка може ста-

ти підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим та укладення угоди про примирення.

Одним із видів примирення, яке можливе на стадії досудового розслідування в межах кримінального провадження, є звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Відповідно до ст. 44 КК України особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених вищезазначеним кодексом. Звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється виключно судом. Згідно зі ст. 46 КК України особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заповідяну шкоду [9].

Стаття 285 Кримінального процесуального кодексу України передбачає, що особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. Особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення. Підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності та право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. Стаття 286 КПК України передбачає, що, встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, про-

курор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування в повному обсязі надсилає його до суду. Перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. Якщо під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, сторона кримінального провадження звернеться до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, суд має невідкладно розглянути таке клопотання. Розгляд клопотання прокурора здійснюється в присутності сторін кримінального провадження та потерпілого в загальному порядку. Суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. Ухвала суду про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності може бути оскаржена в апеляційному порядку [3].

Норми кримінального та кримінального процесуального законодавства досить детально регулюють основні елементи механізму досягнення примирення. Але, на жаль, все ж є певні неузгодженості, які потребують окремої уваги. Зокрема, недостатньо чітко висвітлений механізм безпосередньо моменту досягнення примирення, його фіксації, особливостей відшкодування шкоди та її обчислення тощо. Тобто, на перший погляд процесуальний аспект звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим досить чітко регламентова-

ний кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством, однак ряд науковців відзначають певний перелік неузгодженостей та прогалин, які потребують уваги законодавця.

Ще одна можливість примирення визначена Кримінальним процесуальним кодексом України, де передбачено, що на стадії досудового розслідування та судового розгляду (до виходу суду до нарадчої кімнати), потерпілий і підозрюваний (обвинувачений) мають право укласти угоду про примирення. Зокрема, відповідно до ст. 468 КПК України в кримінальному провадженні може бути укладена така угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. В угоді про примирення зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання й згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення і затвердження угоди, наслідки невиконання угоди. В угоді зазначається дата її укладення та вона скріплюється підписами сторін.

Вибір процесу примирення через звільнення від кримінальної відповідальності чи укладення угоди цілком залежить від багатьох факторів – суб'єкта, заданої шкоди, виду кримінального правопорушення тощо. Тобто в кожному конкретному випадку необхідне детальне дослідження як підстав застосування того чи іншого інституту, так і настання відповідних наслідків. Аналіз законодавства дає підстави вважати, що наявні певні прогалини. Зокрема, нормами

Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України жодним чином не передбачено фіксацію примирення як інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Також недостатньо чітко висвітлене питання ініціювання та відшкодування шкоди.

Підсумовуючи, варто відзначити, що інститут примирення з кожним роком стає актуальнішим. Дана тенденція пов'язана як із впливом міжнародної правової спільноти, так і вітчизняною практикою позитивного застосування. Звичайно, механізм досягнення компро-

місу на сьогоднішній день не є ідеальним і потребує уваги законодавця. Незважаючи на прогалини, цей інститут характеризується значним розвитком та частим практичним застосуванням. Дані положення є доказом позитивних наслідків примирення: швидке відшкодування шкоди, гуманізація кримінального провадження та процесуальна економія. Саме у зв'язку із вищевказаним існує необхідність вдосконалення та законодавчого регулювання таких стадій примирення, як ініціювання, ведення переговорів та фіксація досягнутого результату.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Александрович Р. А.* Прекращение уголовного дела в связи с примирением сторон на стадии предварительного расследования: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2006. 20 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/prekrashchenie-ugolovnogo-dela-v-svyazi-s-primirenem-storon-na-stadii-predvaritelnogo-rassl>.
2. *Перепада О. В.* Кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2003. 18 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. База даних Законодавство України / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005. № 12. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>.
5. *Давыдова Е. В.* Примирение с потерпевшим в уголовном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ставрополь, 2001. URL: <http://www.dissercat.com/content/primirenje-s-poterpevshim-v-ugolovnom-prave>.
6. *Галимова М. А.* Прекращение уголовного дела в связи с примирением сторон в стадии предварительного расследования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Омск, 2004. 27 с. URL: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1160422>.
7. *Яценко А. М.* Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2006. 20 с.
8. *Рибалко В. О.* Примирення як одна з підстав для укладення угод у кримінальному судочинстві. Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 5–7 червня 2014 р. Ред. кол.: В. С. Венедіктов, А. М. Куліш, М. М. Бурбика; За ред.: В. С. Венедіктова, А. М. Куліша. Суми: СумДУ, 2014. С. 361–364.
9. Кримінальний кодекс України: офіційне видання. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
10. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод: Постанова Вищого спеціалізованого суду України з розгляду від 11.12.2015 р. № 13. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>.

Kovalchuk A. The concept and essence of the institution of reconciliation in the criminal process of Ukraine

Based on the study of the current legislation, by-laws and scientific sources, the main provisions for regulating the mechanism of reconciliation in the territory of Ukraine are covered. The problems that require attention of the legislator are displayed, and proposals for their elimination are presented.

The article highlights the main elements that are relevant to application of the reconciliation procedure envisaged by the current Criminal Procedural Code of Ukraine. An analysis of the main characteristics of the procedure for exemption from criminal liability in connection with the reconciliation of the perpetrator with the victim and the agreement on reconciliation. It is noted that the choice of the process of reconciliation through release from criminal responsibility or the conclusion of an agreement entirely depends on many factors – the subject, the given harm, the type of a criminal offense, etc. The author argues that, despite the gaps, the institution of reconciliation is characterized by significant development and frequent practical application. The article presents the main concepts for the definition of the concept of reconciliation.

It is determined that the institution of reconciliation needs to be improved as in the grace of the concept of reconciliation at the legislative level. It is in connection with the above that there is a need for improvement and legislative regulation of such stages of reconciliation as initiation, negotiation and fixation of the achieved result.

Keywords: *reconciliation, compromise, exemption from criminal responsibility, agreement on reconciliation.*

Стаття надійшла до редакції журналу 02.12.2017 р.